

TÉNYEK ÉS TANÚK

Várkonyi Nándor
Pergő évek

Magvető Könyvkiadó, Budapest

Várkonyi Nándor

Pergő évek

Csorda Győzőéknek,
öszinte nagyrabecsülésel,
s szeretettel
Várkonyi család

Jén, 1977. III. 3.

Magvető Könyvkiadó

Budapest

TÉNYEK ÉS TANÚK

MAGVETŐ

Az olvasóhoz!

Kényelmetlen feladat előtt állok: bevezetést kell írnom ön-életrajzom elé. Holott az önéletrajz velejében önmagyarázat, s ha mégis szükségét érzem a magyarázkodásnak, eleve beismerem, hogy fogyatkozásai vannak. Éspedig kétfélék: kényszerűek és tudatosan vállaltak.

A naturalizmus elindítói alapelveként hirdették, hogy minden ember élete érdekes, értékes „document humain”, és utolsó íziglen méltó az irodalmi feldolgozásra – a sarki hordaré is. Az elvet szerencsére nem követte senki – nem mint-ha kifogásom lenne a sarki hordár ellen –, de ha megvalósították volna, száz év óta csupa végeérhetetlen Proust-sorozatot kapnánk. Valamit mindig el kell hagyni, kirostálni – inkább többet, mint keveset.

Az önéletrajzíró feladata nehezebb a regényíróénál: magának kell eldöntenie, életének mely külső és belső eseményei voltak lényegesek, viselkedése mikor helyes vagy helytelen. Holott a tárgyilagos önismeret lélektani lehetetlenség, s az önbírálat, ugyancsak lélektani okokból, hajlamos az önmegtartóztatásra, a rút való szépítésére. E nehéz, de kényszerű rostáláson kívül még egy módja van a terjedelem csökkentésének: elhagyhatja emlékeinek egy szektorát. Ezt a fogyatéket tudatosan vállaltam.

A millennium évében születtem, a monarchia dicsőségének tetőfokán és bukása szakadékának peremén. Azóta korszakokat robbantó események zsúfolódtak egy röpke emberélet tartamába. Ha fölvázolom a történelmi háttérrel, beleillesztem árva kis-magamat, s elmondom, mit hogyan láttam, hallottam, mi mindenről szereztem tudomást, könyvem

lexikonná dagad. És közben fenyeget a veszély, hogy fontoskodóvá válok, mint Monsieur Homais. Lemondok tehát a történelmi, politikai és társadalmi „állásfoglalásról”, azaz *kritikáról*; ez amúgy is az utókor feladata, mi kortársak túlságosan közel vagyunk az eseményekhez. *Szubjektív* véleményemet úgyis takaratlanul elmondom, valahányszor a mese fordulatai kívánják.

Másfelől életem sora úgy alakult, hogy sok emberrel kerültem közeli, gyakran szoros, baráti kapcsolatba. Éspedig e természetrajzi species számos változatával, társadalmunk minden néven nevezhető osztályából, rétegéből, csoportjából, sőt rajtuk kívül állókból, de viszonyomat hozzájuk sohasem az határozta meg, miféle osztály, felekezet fiai-lányai voltak, a létra melyik fokán álltak, mily hivatást űztek, vagy milyen őket, hanem mindig és csakis a személy, lett legyen bár statisztikailag a parasztok, munkások, polgárok vagy főurak sorából való. Ha tehát róluk szólok, *nem mint a fenti változatok képviselőiről* szólok: *csak magukat* „*reprezentálják*”, *senki-semmi mást*. Nyomatékosan kérem az olvasót, ne feledkezzék meg erről. Életem nem legkisebb pozitívumának érzem, hogy legalább magam körül sikerült ledönteni a korlátokat, amiket az emberek oly szívesen állítgatnak egymás közé.

Végül nem hallgathatom el, hogy kéziratom olvasói közül többen kifogásolták szenvedélyes hangját, érzelmi polarizáltságát, harsány, túlzott jelzőit stb., amik gyakran eltorzítják a gondolati tartalmat, s ezért enyhítésüket tanácsolták. Hibáztatták még a felidézett élmények, tapasztalatok, epizódok túl feszült, formátlan, hézagos, rapszodikus előadását, s helyesebbnek vélték ezek tárgyhoz illőbb kialakítását. A felsorolt és egyéb fonákságok, torzulatok ugyanis ártanak a munkának, rossz hatást tesznek az olvasóra, kihívják az elítélő bírálatot.

Elismerem, csakugyan így van, a kifogások helytállók, sőt, szaporíthatnám, tetézhetném őket. Mégsem követhetem a jóakarató tanácsokat. Minden hibában természetem, „alkatom” fogyatkozásai nyilatkoztak meg, úgy kell előadnom, ahogy elkövettem őket, és amint ma emlékezem rájuk. S ha

az olvasónak és a kritikusnak kedvezőtlen képük alakul ki rólam, tant pis, viselnem kell a következményeket: az ellen-szenvet és az elítélő bírálatot. Az önéletrajzíróknak csak egy feladata, kötelessége lehet: az őszinteség. Lehetetlen retusálnia saját magát, enyhítenie hibáit, alakítania, átkomponálnia viselkedését s a vele történt eseményeket. Röviden: nem sminkelheti szebb fiúvá a csúnya fiút. Legyen ez ment-ségem!

Pécs, 1974. december

Tartalom

<i>Az olvasóhoz!</i>	7
<i>I. A Brocken-tünemény</i>	11
(Nevelők – Mester – A Búsképű Lovag, a leleményes Odüsszeusz és Jemelján Piljai – Búcsú)	
<i>II. Egyetem és háború</i>	44
(Tanárok és tantárgyak – Katonák és kórházak)	
<i>III. Barátság</i>	62
(Tanulmányok és olvasmányok – Pécs és Párizs – Sikerek és gondok)	
<i>IV. Arisztokraták</i>	107
(Fiú és apa – Szümbiózis – Sport, festészet, filozófia – Intermezzo – Egy szokatlan kapcsolat – Pajtáság – „Séjour”-ok – „Szíriat oszlopai” – Olasz út – Idők járása)	
<i>V. Forduló</i>	160
(A Krisztina – Menekülés – A Nagy Görbe – Egyenesben)	
<i>VI. Végállomás</i>	181
(Mérleg – Város – Könyvtár – Utak)	
<i>VII. Vállalkozás</i>	214
(Ismerkedés – Symposion – Hangtalan órák)	
<i>VIII. Találkozások</i>	225
(Egy modern nábob – Pécsett élni – Párbeszéddek és vállalkozások – Forrás)	

<i>IX. Irodalomtörténet</i>	305
(Bozót – Gáncs és dics – Magánügy – A Díj – Egyetem – Három tanár – Egy magántanár)	
<i>X. A kozmikus költő</i>	342
(Egy költő, mint olyan – Ismerkedés – Kollaborációk – Sűrű év – Képteremtő és képlátó)	
<i>XI. Társaság és folyóirat</i>	396
(A Társaság – Elegyes írások – A folyóirat – Láthatatlan felhő – Viharfelhő – Haditerv – Vidéki lap – Vezérkar – Illegális dolgok – Felvonulás – Zökkenők – Társak)	
<i>XII. Csodálatos ember</i>	468
(Anabázis – Ború és derű – Összeműködés)	

Fiatalon költözött Pécsre, fél évszázadig élt ott mint könyvtáros, irodalomtörténész, egyetemi magántanár, irodalmitársaság-alapító, folyóirat-szerkesztő, őskultúrák szenvedélyes kutatója (nevének *Sziriát oszlopai* című könyvével szerzett hírt). A posztumusz emlékiratokból az író és polihisztor szenvedélye sugárzik.

Felelős kiadó a Magvető Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Bor Ambrus · Műszaki vezető
Sebestyén Lajos · Sorozattervező Urai Erika
Műszaki szerkesztő Kovács Gábor · Kiadvány-
szám 2555 · Megjelent 25,2 A/5 ív terjedelemben,
1976-ban, Garamond betűtípusból · MA 2868
76.2686.66-14-2 Alföldi Nyomda, Debrecen

ISBN 963 270 333 2

okokból eredt. Az egyik Makay és Weöres jelképesnek mondható kiválása volt a szerkesztőségből, a másik kimagyarázkodásom Fischer Bélával. Mindkettő úgyszólván pillanatok alatt zajlott le, és simult el. Nagy szerencsére, mert kezdettől fogva végig világtörténelmi Széküllák és Kharüdiszek forgatagában evezünk. Első négy esztendejében, 1941–45 közt, a háború tragikus eseményei s a kormányok katasztrófapolitikája nehezítették a lap életét, a másik négy évben, 1945–48 között, a romba dőlő ország ínsége, a szellemi átredeződés feszültségei, majd torzulatok, túlkapások. A szerkesztőségben belül mégis oly csiszoltan együttműködő közösség alakult ki, hogy – ha illő volna – példaszerrűnek nevezném, de mindenesetre szerencsés volt.

Társak

Közösségen korántsem értek önképzőkori buzgalommal ápolt, lelkes felkiáltásokban kitörő összhangot. Isten őrizze, egyhangú szavalókórus lett volna az eredmény. Ha már „példaszerrű”-t mondtam, vegyük mintának az óra szerkezetét: minden fogaskereke végzi a maga dolgát, de a többibe kapaszkodva mozgatja a gépet is. A program eléggé tágas volt ahhoz, hogy a kerekék elférjenek benne, és végezhessek a maguk dolgát. Hadd vegyem sorra őket.

Lovász a Janus megalapításával kifejezetten a túlzott központosság, a főváros egyeduradalma ellen szállt síkra; természetesen, hogy szívügye lett a lap, s féltő gonddal védte érdekeit mindvégig, ezer teendője mellett.

Makay főként az európai és benne a magyar irodalom „nyugati” áramaiba kívánt kapcsolódni. Eszményképe Babits volt, kinek költészetében a szellem megőrizte primátusát az ösztönök és a fegyelmezetlen indulatok felett. Nem véletlen, hogy ő írt vallomásszerrű nekrológot róla, s ismét természetesen, hogy minden cikke, közleménye ennek a törekvésnek jegyében íródott.

Weöres vidéki irodalmi központot akart teremteni Pécsen, s hogy ez – az utókor ítélete szerint – sikerült, abban

máig ható érdeme van. Mint szerkesztő buzgón patronálta a legfiatalabbakat, névtelen kezdőket fedezett föl, s nem bánta, ha csalódott. Én se bántam: „új Osvátunk született”, gondoltam magamban tréfásan, mert ugyanaz volt az alapelve: jobb kétszer csalódnai, mint egyszer hibázni.

Látni való, e három belfelag céljai, törekvései nem ütöttek, ellenkezőleg, kiegészítették egymást, és programban maradtak akkor is, midőn Lovász átment az igazgatótanácsba, Makay és Weöres pedig Pestre költözött. Maradtunk ketten, Csorba Győzővel, 43-ban megjött Bárdosi Németh János.

Nem állítható, hogy Csorbát föl kellett fedezni, inkább csak noszogatni. Visszaemlékezve, 1974-ben, elmondta Simon Istvánnak, hogy kezdő korában „visszahúzódo, riadt és gyámoltalan ember” volt, olyannyira, hogy például engem hosszú ideig „nem mert” megszólítani, noha szinte naponként bejárt a könyvtárba. 1938-ban ismerkedtünk meg, amikor kiadta és elküldte első verskötetét. Igazat szólva, nem sok, sőt semmi riadtságot nem észleltem viselkedésében, még kevésbé lényében, legfeljebb szokatlan tartózkodást. Ezért kellett noszogatni. Mikor aztán észrevette – észre kellett vennie –, hogy szavának ugyanannyi súlya van köztünk, mint az idősebb „haladókének”, nem is fukarkodott vele. Már ti. ha véleményadásra került a sor. Mert szubjektív mondanivalóit megtartotta versei számára. De ha megszólalt, kitűnt, hogy kész véleménye van mindenről, ítélete óhatatlanul telibe talált, kritikája pedig bölcs vala. Lehet, hogy belsőleg sokat vívódott, szellemileg azonban – máig tartom – a leghiggadtabb, kiegyensúlyozottabb volt közöttünk, jótékony ellentétben az én minduntalan elgalopozó természetemmel. Ennélfogva szorgosan kikértem bírálatát saját, lapon kívüli munkálataimra is, sohasem haszontalanul. Mikor például Gyulairól írva, apodiktikus, kijelentő modorát akartam hangsúlyozni, s azt találtam kibökni, hogy a feltételes mód még nyelvtani formájában sem fordul elő nála, Győző csak egy vesszortát idézte szelíd mosollyal: „Szeretnélek még egyszer látni...” Gondolom, szemléletes példa mindkét irányban.

Magától értetődött, hogy amidőn végre sikerült a *Sorsunk* anyagi alapjait biztosítani, és effektív tevékenységbe foghattunk, az első naptól kezdve a társszerkesztő-mindenes munkáját végezte, mint valahányan. Ezt a minőségét, Bárdosi Németh Jánoséval együtt, jó ideig nem lehetett feltüntetni a lapon, először az említett zökkenő miatt, utána pedig magam vártam vele a fentebb ecsetelt külső zakaták elsimultáig, nehogy beléjük keveredjenek. Noha szellemi alkata és műveltsége klasszikus ízlésűvé tette, elfogulatlanul szemlélte az irányzatok csatáit, s egyenlő tárgyilagossággal értékelte a szépet-jót-igazat (hogy közhellyel éljek), bármily köntösben jelentkezett. Mondjuk Kosztolányi és Berda, Babits és Erdélyi, Németh László és Szabó Pál, Thomas Mann és Móricz Zsigmond munkáiban, de kellőképpen taglalta a magyar ritmikáról vagy Pécs műemlékeiről szóló munkákat is. Mint fogaskerék, a provincializmus leküzdését tartotta lapunk fő feladatának; Simon kérdésére így vallott erről: „Ahhoz, hogy mi azt tudtuk csinálni, amit csináltunk, s hogy azóta is Pécs, az én véleményem szerint, nivóban, igényeiben már nem provincia, hosszú és kemény harcot kellett megvívunk. Méghozzá kétirányú harcot. Az egyik irány Budapest volt. Az országos fórumok elismeréséért, hogy nemcsak Budapesten lehet valami jót csinálni, hanem vidéken is. Hogy lássák be, Budapesten is lehet valaki provinciális, és fordítva. Harcunk másik iránya közvetlen környezetünk volt. A *Sorsunk* szerkesztése során igen sok félreértést okoztunk azzal, hogy körülöttünk élő munkatársainkkal szemben is igen szigorú mércét alkalmaztunk, s állandóan hangoztattuk, ha meg akarjuk változtatni a szemléletet, ha a provinciális szót az esztétikai kategóriák közül ki akarjuk iktatni, és igazi helyére, a földrajzi kategóriák közé próbáljuk visszahelyezni, nekünk kell érte a legtöbbet tennünk. Főként azzal, hogy az igényből soha semmit nem engedünk, s azt, hogy mi országos lap vagyunk, elsősorban közleményeinkkel igazoljuk.” (Kortárs, 1974. június.)

A félreértés szó kissé eufemisztikusan hangzik, az esetek zömére jobban illett a sértődés vagy sértés nevezet, és mint-hogy ez a téma is a mesébe tartozik, én nem fogok megfe-

ledkezni róla. Am halljatok csodát: volt köztünk, aki talán észre se vette volna őket, ha szóba nem kerülnek. Mert noha majd mindnyájan kaptunk személyhez szólókat, nemigen teregettük plénum elé, ki-ki elintézte saját szerkesztői reszortjában. Bárdosi Németh Jánost azonban, tudtom szerint, nem gyomrozta meg senki, mert nem lehetett, légynek se vétett. Arany szív, tiszta lélek, túlteljesítette az evangéliumi parancsot: jobban szerette felebarátját, mint tulajdon magát, helyet akart adni minden tiszta eszmének, jóra való törekvésnek, igazságot a szenvedőnek és szabad teret minden írónak-írásnak, aki-amely megüti a mértéket. – Ennyit a szerkesztőről, és még egy csodát: minden embernek (értsd: írónak) vannak kisebb-nagyobb fogyatkozásai, követ el könnyebb-súlyosabb hibákat, ám Bárdosi Németh Jancsi észre sem veszi vala őket, ha szóba nem kerülnek köztünk; ilyenkor szeme tágra nyílt, s megcsóválta fejét: „Igazán? Ejnye, ejnye!”

A beltagok közül legelőször Martyn Ferencsel ismerkedtem meg, még 1925 nyarán, de csak futólag. Persze, álomban sem gondoltam, hogy „tagok” leszünk valaha is valahol, sőt hogy egyáltalán ki lesz, mi lesz belőle. Fekete Lászlónál, a béna lábú, tolókcocsiban ülő francia nyelvmesternél találkoztunk, bemutatkozott, s közölte, hogy festő, franciául tanul, mert Párizsba készül tanulmányútra, onnan lehetőleg Spanyolországba – egyelőre. Feltűnt kerek, csodálkozó pillantású szeme, mert az első percben azt hittem, tán rajtam csodálkozik valamin. Azóta tudom, hogy az egész világra így nézett, és néz mind a mai napig. Egyébként komoly, kevés beszédű, kissé rőt, tüskés hajú ifjú volt, barna kabátot, térdnadrágot viselt, a világutazók akkor szokásos öltönyét. Ennyit észleltem mindössze, mert még az ősszel eltűnt a látóhatár mögött, jó tizenöt esztendőre. – Mi pécsiek természetesen tudtuk, hogy Rippl-Rónai „növéndéke” volt, gyéren bár, de kaptunk róla híreket, értesültünk, milyen utakon jár, nemcsak földrajzilag, hanem a művészet országában is. Így aztán, mikor 1940-ben hazatért, magától értetődően ő lett a *Sorsunk* művészeti szerkesztője. Ebben a könyvben sohasem méltatom társaim írói munkásságát, emberi lényüket

próbálom megláttatni, s vázolni a szerepet, amit a lap szerkesztésében, életben tartásában játszottak; nem elemzem tehát Martyn Feri művészetét sem, különben is emez egyéniségével és életével egygé forrott műalkotás.

Leginkább talán a latin *serenitas* kifejezés illik reá, amely magyarra csak körülírással fordítható: derűs nyugalom, egyensúlyozottság, fejlett harmóniaérzék. Martyn nem ágál, nem lelkendezik, nem harcol, és nem prófétál, hanem tud. Helyesebben, *mert* tud, s amit tud, biztosan tudja. Ezért nincs szüksége a siker külső jeleire, nincs szüksége rá, hogy leterítse, aki másképpen művészkedik, mint ő, s védelmezzze a maga igazát másokéval szemben. Sőt a biztonság, igazának tudata, a bölcs harmónia egyenesen megértővé teszi minden becsületes törekvés iránt.

A *serenitas*, szerves összetevőivel együtt, végigvonul művészetének változatos gazdagságán, s kiütközik minden megnyilatkozásából, egész életmódjából, mert lényének, emberi-művészi alkatának alapvonása. A művészet, a jellem és a viselkedés ily hiánytalan összefonódása avatja az életet műalkotássá, amire világméretű példa Goethe. Csakhogy ő a lángelme „jogos önzésével” minden életet felszívott, elsorvasztott maga körül, azaz ennyiben függött is környezetétől. Martyn életéből az effajta másodlagos függés is hiányzik, idegen hatásokat nem hasonít át, s így életműve a Goethe-típustól eltérő, sajátos komplexitásba szövődik. Csak pozitív elemei vannak, megpróbálom ezekre bontani. A harmóniaérzék szüleménye a póztalanság, a biztonságérzeté a nyugalom, derű, önzetlenség, megértés, az igazságtudaté az önérzet és a bátorság, a becsületességé a felháborodás becstelenség, méltatlanság, gáztett stb. nyomán. Barátai és hívei tudják, életének mely mozzanataira gondolok. A *fasiszmus szörnyei* című közismert sorozatát a felháborodás inspirálta. Kevésbé ismeretes, hogy ha őt magát érte méltatlan elbánás, önérzetesen utasította vissza, elemi érdekeinek kárára is; például ilyen okból rendelte le műveinek előkészített gyűjteményes kiállítását, holott a reprezentatív bemutató, tudjuk, a művész munkásságának megkoronázása, s letiltásához, tekintettel az intéző körökre, nem csekély erkölcsi bá-

torság kellett. Még kevésbé ismeretes, hogy a háború alatt megszökött a katonáskodás elől, amiért golyó járt. Mi több, egy neki kedves személyt élete többszörös kockáztatásával kimentett a haláltáborból, s az sem rettentette vissza, hogy midőn egyszer elkapták, a kivégző osztag megfélemlítésül fal elé állította, s csak a vezényszó elhangzása után vették le szeméről a kendőt. Mindezt és hasonló tetteit póz nélkül, tétovátlan magától értetődéssel vitte végbe, szót sem pazarolva rájuk utólag. – A kör itt bezárul; ezek a kvalitások teszik életét műalkotássá, s tették őt eszményi munkatárssá.

1940-ben tért végleg haza, s Pécsen telepedett le. Mint a *Sorsunk* művészeti szerkesztője, működésének nyitányául megfestette néhányunk képét olajban. Megtisztelt avval, hogy velem kezdte a sort; addig még nem láttam festeni, s megvallom, álmélkodva, majd egyre növekvő tisztelettel szemléltem tevékenységét. Először is, hogy úgy mondom, állást foglalt, jobb lába fejét, cipője orrát nekitámasztotta az állvány rúdjának, bal lábát hátrátéve, kitapogatta pontos helyét, s mikor megbizonyosodott, hogy testi egyensúlyát nem fenyegeti veszély, átváltozott szemmé és kézzé. Ábrázatomra szögezte tekintetét, ahogy még soha senki, szinte láttam, hogyan rögződik recehátyájára a kép, és alakul véglegessé. Akkor magasra emelte az ecsetet, lassan lefelé bocsátva ráillesztette a vászon kimért pontjára, és megejtette az első ecsetvonást. Csak így, minden előkészítés, vázlat, komponálás nélkül. A vonás ült, és a többi szintén; a vásznat nem láthattam, de az volt az érzésem, hogy egyet sem kellett törölnie, helyesbíténie, vagy ismételnie.

Magától értetődött az is, hogy megkértem, írjon a lap számára – nem éppen programcikket, hanem – valami megnyilatkozást, tájékoztató állásfoglalást, amelyből kitessék, hogy lépést kívánunk tartani a korrall. Kissé szorongva kértem, mert tudott, hogy a képzőművészek nem szeretnek írni, de a póztalanság embere szó nélkül vállalta, s csakhamar remekbe szabott eszmefuttatással örvendeztetett meg. Tíz nyomtatott oldalra terjedt, s oly tömör, gondolatsűrű, hogy sem kivonatolni, sem idézetekre szagztatni nem lehet. Kár pedig, mert vallomásszerű, átmelegült hangja a szó erejével

revelálta a művészt, s lényeges megállapításai ma is helytállóak, megszívlelendők. (*Sorsunk*, 1941. 4. sz.)

Mondom, eszményi munkatárshoz bizonyult, a legfőbb szerkesztői erénnyel tündökölt, az elfogulatlansággal, biztos ítélete eleve kizárta a balfogást, bölcs nyugalma a haszontalan vitát. Alapelve volt: „A művészetben nem lehet hazudni. Ami a megfogalmazásban hamis, bármiféle köntöst viseljen, annak hat.” (Idézet a cikkből.) A művészi igazságot a zsenge „köntösben” is felismerte, s ha becsületes kifejezésére, „megfogalmazására” lelt, fenntartás nélkül honorálta. A hetényi kis parasztlány rajzának vagy a görcsönyi orvos festményének éppoly elfogulatlan természetességgel adott helyet, mint – mondjuk – Egry József vagy Gadányi Jenő képeinek.

Negyedszázada már, hogy szerkesztői munkálkodása – a *Sorsunk*-kal együtt – megszűnt. Azóta sokkalta szélesebb területen gyümölcsöztetheti irányító, nevelő képességeit, s biztosítva van az is, hogy nagyszabású életműve megillető helyet fog kapni Pécs kultúrintézményei között.

Szívesen számítom a szerkesztőség tagjai közé Takáts Gyulát is, noha a napi munkában nem vehetett részt, de száznál több Kaposvárról küldött levele tanúskodik róla, mennyire szívén viselte a lap ügyét. Ügyszólván saját rovata volt: a Dunántúl irodalmi és kulturális hagyományainak ápolása. Hogy munkatervünknek ez a pontja olyan jelentőségre és súlyra tett szert, oly tartalmassá kerekült, aminek szántuk, az túlnyomórészt az ő gondoskodásának, buzdtításának, bírálatának és sorozatszerűen kidolgozott tanulmányainak köszönhető. A statisztika nem értékmérő ugyan, de azt hiszem, ebbe a rovatba szám szerint is ő küldte a legtöbb írást, nem szólva kritikai munkásságáról. Verseiről sem kell beszélnem, ezek hoztak egymás közelébe, midőn egyetemista korukban, Weöressel és Tatayval, fölkerestek. Nem az lep meg ebben a pillanatban, hogy íme, négy ember kapcsolata több mint négy évtizede zavartalan és szilárd, hanem az, hogy a kötőanyag, a célok, törekvések azonosága mit se változott.

*

Arcok, nevek bukkannak fel évek, évtizedek távolából, írók, kiknek gondolata legjobban földte az enyémet, kiket eleve azonos felfogás, egyetértés vont a *Sorsunk* munkájába.

Baránszky-Jób László is ilyen hajszálpontosan választotta el az igazat a hamistól, egyazon műben is, és művet bírálva, sohasem feledkezett meg saját felfogása, indítékai bírálatáról, vagyis a kritikai felelősségről. Épp ez az, ami akkori kritikai életünkben teljességgel hiányzott. Márai Sándor volt azidőtt a népi–urbánus csatározások egyik fő ütközőpontja, ezért Baránszky-Jóbot kértem, írjon beszámolót *Kassai polgárok* című nagy sikerű darabjáról. Levelének csak néhány sorát idézem: (. . .) „csak tartózkodással tudom méltányolni, illőképpen el akarom vizont ismerni művészi erőfeszítését, munkájának *becsületét*, éppen mert az a nobilitás van meg benne, amely *a magyar szellemi életből egyre ijesztebb mértékben kezd hiányozni*.” (Kiemelés tőlem. V. N.)

Számomra tipikus, ha szinte azonos szavakra bukkanak itt, mint Rónay György egy levelében. Ezt a nagy, fegyelmezett, megfontolt, mértéktartó, sőt tartózkodó egyéniséget ugyanígy felháborította kritikai életünk züllöttsége. Igaz, az írói méltóságnak ő az egyik legfőbb védelmezője és őrzője, fellépése óta mind a mai napig; erre sose szánta a fáradozást, lelkiismeretes pontosságot, szigort. Leveléből:

„Nem tudom, nem kerülte-e el figyelmedet X-nek Y múltkori cikkére adott válasza egy Z című hetilapban, amely a legendyebb szöveg is goromba becsületsértés. (. . .) X barátainak figyelmeztetniök kellene őt, hogy az író egyetlen rendes válasza a kritikára az, ha tudomásul veszi, és hallgat, nem pedig útszéli modorban ront neki annak, aki nem hajt előtte térdet és fejet. *Irodalmi életünk, úgy látszik, már odáig züllött, hogy a tárgyilagos kritikának még a lehetősége is kezd kiveszni*, az írók pedig a legegyszerűbb írói tisztességről is megfeledkeznek. (. . .) Nem volna lehetséges egy olyan, azt hiszem, aránylag független lapban, mint a *Sorsunk*, komoly tanulmányokban és minden elfogultság nélkül alaposan fölmérni azokat, akik ma számítanak, és azokat, akiket ma kijátszanak?”

Minthogy filmirodalmunk terén is nagy szükség volt tiszta és tisztázó kritikára, erősen töprengtem, kire lehetne bízni. Kapóra jött Sziy Gábor (Sziygyártó László) ajánlkozása; több éves gyakorlatot szerzett a *Magyar Út* című református diáklapban, szakavatottságát, szókimondó szigorát korlátlanul érvényesíthette *Filmek* című rovatában.

Tatay Sándor, ösrégi barát, sem maradhat említetlen: boldog vagyok, hogy klasszikus novelláit mi közölhattuk elsőnek (1942 óta). Nem kisebb büszkeségem, hogy Mészöly Miklós nálunk tette első lépéseit: őt is novellairodalmunk sokrétű, mindig kísérletező írói egyéniségének tartom.

Az események közepette meglepő gyorsan jelentkezett, és felzárkózott „második nemzedékünk” néhány neve, kapásból és ábécérendben: András Endre, Csányi László, Galsai Pongrácz, Harcos Ottó, Hunyady József, Katkó István, Kiss Iván, Morvay Gyula, Palkó István, Rajnai László, Simon István, Solymos Ida, Székely Júlia.

Elejétől fogva kitűzött célom és vállalt munkám volt a dunántúli irodalom szervezése. Az egyes városokban helyi megbízottakat kértem meg, tartsák fenn az állandó érintkezést a lappal, keressenek helyi erőket, s irányítsák őket felénk. Ilyen helyi szerkesztőnk volt Kaposvárt Takáts Gyula, Nagykanizsán Morvay Gyula, Zalaegerszegen Csordás János, Szombathelyen Kertész József, majd Palkó István, Kőszegen Lelkes István, Sopronban Csaba József, Győrött Újlaki Géza, Székesfehérvárt Váli Németh László, később Ormos Gerő, Szekszárdon Mészöly Miklós, majd Csányi László. Szabadkán Léway Endre volt emberünk, Szegeden Bálint Sándor, Debrecenben Juhász Géza, Érsekújvárt egy ideig Kovács Endre, Kolozsvárról Berde Mária, Jékely Zoltán és Nagy István küldtek jelentéseket.

*

De az idők forgása nem kedvezett a *Sorsunk* fejlődésének. Szálasiék „uralomátvételekor” leállítottuk a lapot. 45 után jobbadán helyi erőkből megalakítottuk a dunántúli írók munkaközösségét, s ez májusban és júniusban kiadta a *Sorsunk* két összevont számát. Minthogy a Janus Pannonius

Társaság megszüntette működését, 1946-ban megalakítottuk a Batsányi János Társaságot. Az elnökséggel engem tisztelték meg, s a lap szerkesztését továbbra is hármunkra bízta. De a régi gárda egy része szétszóródott. 46 nyarán megrendeztük a badacsonyi írótalálkozót, vagy harminc-negyvenen gyűltünk össze, a tervek mindenkinek tetszettek, és – tervek maradtak. Csuka Zoltán megkísérelte ugyan, hogy anyagi alapot teremtsen a lapnak, de példátlan erőfeszítései már nem jártak sikerrel. A regionális irodalmi szervezkedésnek a központosító politika sem kedvezett. S akkoriban engem is támadások értek a sajtóban, rádióban és egyebütt, és a *Sorsunk* sem járt másképp. Nehogy személyem nehezítse a Batsányi Társaság működését, 48-ban lemondtam az elnökségről, s visszaadtam megbízatásomat. Minthogy a lapengedély mindig a szerkesztő személyéhez volt kötött, a *Sorsunk* pályafutása is véget ért.

XII. Csodálatos ember

Az alkotó-alkotás szó erősen hitelefosztott manapság, boldog-boldogtalan visszaél vele, kompromittálja. Mégis elő kell vennem, mert az íróknak ama fajtáiról akarok beszélni, akik emberről-életről-világról valami olyan való-igazat fednek föl, és öntenek formába, ami nélkülük kimondatlan marad. Hitem szerint őket illeti meg az alkotó jelző, s szorosan véve csak két változatuk van. Az egyikben mintha jótékony szellem, géniusz lakoznék: sugallja mondanivalóját, látomásokká hevíti képzeletét, általában intuícióval dolgozik, ez a munkamódja; csipetnyi gondolatot megvilágosodássá érlel egy időn kívüli pillanat alatt, rejtélyeket old meg, valóban baráti, pártfogó, gyönyörködtető: *genialis* ösztöke módjára működik, a latin szó eredeti értelme szerint. Ha a zseni mint típus, mint alkat létezik, ez az alkotó-fajta testesíti meg. Ennek soraiból kerülnek ki, akiket a köztudat és a bíráló értékelés lángelmének nevez, nemcsak az irodalomban, hanem a művészetek és tudományok minden ágazatában. Persze nem szabad hinnünk, hogy fájdalom nélkül szül, készen kapja géniusza adományait, és mindig remekműveket terem. Ilyen nincs, ha egy alkotó ezt állítja magáról, illúzió áldozata, vagy illúziót akar kelteni. A zseniális elme éppúgy megszenved a műért, mint a másik típus, melyet intellektuálisnak neveznék. Ennek munkamódja diszkurzív, mint a tudósé: gyűjt, megfigyel, jegyzetez, osztályoz, mérlegel, szerkeszt, leszűr, és formába önt. A zseniális típus is megcselekszi többé-kevésbé mindezt, de mintegy utólag, midőn már látja a művet: ez a döntő mozzanat, látomása van róla, látnok, vátesz, s igazi gondja, szenvedése a kifejezés, a meg-

formálás. Az intellektuális típus: a talentum is alkot nagyot, igazat és szépet, gyakran vonzóbbat a zseniális műnél, de hiányzik belőle a teremtő mozzanat, a valóban új, az egyszeri és ugyanakkor egyetemes érvényű. Viszont megvan benne a talentum bélyege: az egyéni, mely azonban – bárminő markáns – alkalmi, esetleges csupán. A zseni majd mindig iskolát csinál, *modora* utánozható, de csak epigonok élnek meg belőle; a talentum sohasem csinál iskolát, műve nem általános érvényű, nem lehet megélni belőle.

A két típus vagy alkat megkülönböztetése nem kíván rangsorolás lenni, csupán jellemzés, minősítés, körülírás, és korántsem állítom, hogy vegytisztán szoktak jelentkezni. A tipizálás annyiban jogos, hogy az egyik alkatban az intuitív képességek az uralkodók, a másikon az intellektuálisak. És egyáltalában nem kívánom, hogy bárki is elfogadja fejtegetésemet; mindössze oda akartam kilyukadni, hogy jobban vonzódom az intuitív alkotó fajtához, és hogy milyennek látom. Ugyanis két jeles képviselőjünkkel kerültem szoros kapcsolatba, részt vettem életükben, és ők az enyémek. Az egyik Weöres Sándor, a másik Kodolányi János.

Anabázis

1922-ben, huszonhárom éves korában írta Kodolányi *Sötétség* című elbeszélését. A *Nyugat* közölte még az év szeptemberében, de nem emlékszem, hogy olvastam volna, elkerülte figyelmemet. Első regénye, a *Szép Zsuzska*, 1925 elején jelent meg, Sásdi Sándor adta kezembe: írjak róla bírálatot lapja, az *Új Írások* számára. Hozta, itt fekszik előttem: úgy láttam, szabályszerű naturalista regény. A naturalizmusról mint életszemléletről akkor már kialakult a véleményem: egyoldalú, sötétebbnek mutatja az életet, mint amilyen valójában. A regénynek szintén hibául róttam fel ezt a fogyatkozást, de találtam benne mást is, jóval többet a puszta naturalis ábrázolásnál. Hadd idézzem: (...) „Szerecsés igazság, hogy a tehetség kezében a legelholtabb anyag is föléled, s ha mássá nem, emberi, közérdekű doku-